

Микола Симчич (Київ)

ПРОБЛЕМА ПРОМІЖНИХ РОЗРІЗНЕНЬ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КУРСІ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ

Mykola Symchych (Kyiv)

The Problem of Intermediate Distinctions in Philosophical Course of Inokentij Gizel

Inokentij Gizel taught philosophy in Kyiv Mohyla College in 1645–47. His course is the earliest surviving full philosophical course lectured in Kyiv Mohyla College. The philosophical views of its author are often very different from ideas of Mohylean professors of later time. The solution of problem of distinctions could be a good illustration of this. The article presents a fragment Inokentij Gizel's philosophical course: *Logica, Tractatus 3. De distinctionibus, Caput 3-7*, where Thomistic and Scotistic solutions of the problem of distinctions are examined. The text is given as the critical edition of the original Latin text and Ukrainian translation.

Інокентій Гізель (бл. 1600–1683) – відомий церковний і політичний діяч, архімандрит Києво-Печерської лаври, автор морально-богословського трактату «Мир з Богом людині» (1669) [1] і упорядник «Синописа» (1674) [див. 2], першого на наших теренах підручника з історії. Однак для історії української філософії не менше значення має Гізельов філософський курс «*Opus totius philosophie* (Твір з усієї філософії)», що був прочитаний у Києво-Могилянській колегії у 1645/46–1646/47 навчальних роках [3]. Це один з перших філософських курсів, викладених у Києво-Могилянській колегії/академії і перший курс, що зберігся до нашого часу у повному обсязі.

За своїм змістовним наповненням Гізельов курс помітно відрізняється інших могилянських курсів. В ньому набагато меншою мірою представлені ідеї, характерні для єзуїтської школи. Ця тенденція, зокрема, помітна при вирішенні проблеми універсалій.

Проблема універсалій (чи загальних понять) — одне з провідних філософських питань. Важливу роль воно відіграло в схоластичній філософії, виникнувши у період Середньовіччя, не втрачало своєї актуальності і в працях схоластичних філософів раннього модерну. Майже кожен з основних напрямків шкільної філософії того часу пропонував своє особливе вирішення цієї проблеми. Найбільш реалістичну позицію займали скотисти (послідовники Йоана Дунса Скота), представлені переважно ченцями францисканського ордену; трохи поміркованіша позиція була у томістів (послідовників Томи Аквінського), що мали своїх представників найчастіше з-поміж домініканців і кармелітів; найбільш номіналістичну позицію займали єзуїти. Концепція розроблена єзуїтськими філософами Педром Уртадом де Мендосою, Родрігом де Арріагою і Франсиском де Обієдом великою мірою впливала на більшість могилянських професорів, так само як і на їхніх колег з єзуїтських колегій Речі Посполитої.

У могилянських, як і в більшості шкільних курсів XVII-XVIII ст., проблема універсалій розглядалася у курсі логіки, при цьому її висвітленню майже завжди передував трактат про розрізнення (дистинкції). Виклад проблеми розрізень, що за своєю природою онтологічна, у курсі логіки, може видаватися дивним. Але саме в цьому трактаті розроблявся методологічний апарат, необхідний для вирішення проблеми універсалій.

Всі школи схоластичної філософії визнають існування двох основних видів розрізнення: реального (*distinctio realis*) і розумового (*distinctio rationis*). Реальне розрізнення існує між двома речами, що мають реальне існування. Наприклад, цей стілець, на якому я сиджу, відрізняється реально від того стола, за яким я пишу. Розумове розрізнення має буття тільки у моєму мисленні, наприклад, коли я називаю одну й ту саму річ різними словами. Однак на думку реалістично орієнтованих представників другої схоластики, жодне з цих розрізень не придатне для розрізнення універсалій, зокрема для розрізнення метафізичних ступенів (*gradus metaphysici*).

Метафізичні ступені — це буттєві відповідники понять, до яких може предикуватися певне індивідуальне поняття. Наприклад, ми можемо сказати, що Петро є людиною, живим, тілесним, субстанцією, тоді «людина», «живе», «тілесне», «субстанція» — це метафізичні ступені. Виникає питання, яким чином розрізняються ці ступені у реальності. Різні схоластичні школи того часу розробили свої варіанти відповіді на це питання. Скотисти вважали, що метафізичні ступені розрізняються за допомогою формального розрізнення з природи речі (*distinctio formalis ex natura rei*), томісти — через внутрішнє віртуальне розрізнення (*distinctio virtualis intrinseca*), а єзуїти — через розумове розрізнення і формальне виокремлення (*distinctio rationis et praeciso formalis*).

У філософському курсі Інокентія Гізеля дуже цікаве вирішення з цього питання. Він, на відміну від більшості своїх колег по Києво-Могилянській академії, чітко заперечує єзуїтську позицію, при цьому погоджується, як з вирішенням томістів, так і скотистів. Він стверджує, що позиції двох шкіл у цьому питанні суттєво не відрізняються, а відмінність між *distinctio formalis ex natura rei* і *distinctio virtualis intrinseca* є радше словесною.

Такий варіант поєднання позицій двох антагоністичних шкіл багато в чому незвичний. І нам на даний момент не відомо інших прикладів такого «синкретизму» серед європейських схоластичних філософів того часу.

Пропоную читачам «Sententiae», уривок критичного (латинського) тексту і український переклад філософського курсу Інокентія Гізеля, в якому висвітлюється питання про розрізнення метафізичних ступенів. Цей уривок є частиною більшого витягу з філософського курсу цього автора, що вийде незабаром друком як другий том «Вибраних творів» Інокентія Гізеля у видавництві «Свічадо»¹.

Публікуючи цей текст потрібно зробити певні зауваги.

Текст філософського курсу Інокентія Гізеля збережений лише в одному рукописі: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.В. Вернадського, рукопис Мел.м./п128. Це рукопис записаний одним не дуже чітким почерком. Дуже ймовірно, що Інокентій Гізель свій курс диктував, а записував його студент, ім'я якого остаточно невідоме (можливо ним був Теодор чи Теодосій Губський, про належність рукопису якому написано на титульній сторінці). Деякі фрагменти тексту є важкими для прочитання або пошкодженими, в рукописі трапляються граматичні помилки або нестандартні написання деяких слів. Всі ці чинники позначаються на критичному тексті і визначають, який апарат потрібно застосувати при його укладенні.

В цьому виданні критичний апарат введено через підрядкові примітки та помітки в основному тексті. Примітки мають такий формат: слово чи фрагмент тексту, який коментується, повторено у примітці, після цього стоїть знак «]» і курсивом подано формалізований коментар.

Слова, стосовно яких існують серйозні сумніви щодо адекватності прочитання, в основному тексті взяті у дужках, так само було зроблено зі словами зміненими або доданими укладачем. Зауваження на полях, які доволі часто зустрічаються в рукописі, також подано через примітки.

Крім того, потрібно зробити кілька зауваг щодо методу, яким написаний текст курсу.

---

¹ Публікуючи цей фрагмент курсу Інокентія Гізеля – який є першою ластівкою майбутнього видавничого проекту – хочу подякувати двом людям, які допомагали мені у роботі з критичним текстом і перекладом: Ярославі Стратій і Роману Кисельову.

Текст філософського курсу Гізеля написаний схоластичним методом – способом диспуту, який є типовим для більшості навчальних курсів XVII–XVIII ст. Незважаючи на типовість схоластичного методу у часи Гізеля, він є досить незвичним для нас, і текст, написаний цим способом, не завжди легкий для прочитання. Щоб полегшити його розуміння, коротко опишу особливість цього методу.

Назви більшості розділів найчастіше виражають певну філософську проблему, на яку подано відповідь у тексті розділу.

Сам текст розділу складається з кількох формальних частин:

Зауваження (вводиться словами «Praesupponimus», «Notandum», «Praenotandum») – коротко розповідається про сутність проблеми і дається інформація, необхідну для розуміння вирішення цієї проблеми.

Теза – «conclusio» (водиться словами «concludimus», «dicendum est», «dictum est») – ключова частина розділу, де коротко, здебільшого одним реченням, дається відповідь на поставлену проблему.

Доведення тези («probatum», «ratio est», «fundamentum est»). Теза доводиться шляхом силогізму

Закиди опонентів («sed dices contra», «dices», «respondebis», «respondent alii», «respondetur ab adversariis») – спростування тези від імені опонентів.

Відповідь («respondetur») – заперечення думки опонентів і спростування їхніх доказів.

Додаткові закиди опонентів («urgetur», «instatur», «si iterum») – коли після спростування автора залишається місце для контраргументу, що доповнює попередній доказ противника. Після цього повторного закиду знову слідує відповідь автора.

Додаткові зауваження («infertur») – ідеї автора, що підсумовують всю дискусію.

Оскільки в тексті курсу представлені, свого роду, дві позиції: автора і його опонентів, і часто важко розрізнити, де ідея автора, а де та думка, яку він заперечує, щоб полегшити читання тексту, закиди опонентів друкуються з невеликого відступу. Цим самим їх зразу можна буде відрізнити по зовнішньому оформленні тексту.

Найскладнішим моментом у сприйнятті схоластичного методу є спосіб доведення. Доведення відбувається через силогізм і в такий спосіб доводиться і теза, і закид опонента, і відповідь на закид опонента.

Силогізм – це висновок від загального до окремого. Він складається з трьох елементів.

Premissa major (більший або перший засновок)	Сократ є людина
Premissa minor (менший або другий засновок)	Всі люди є смертні
Conclusio (висновок)	Отже, Сократ є смертний

У літературі для двох засновків і для висновку найчастіше використовують такі скорочення: *premissa maior* – велика латинська буква «М»; *premissa minor* – мала латинська буква «m»; *conclusio* – велика латинська буква «С».

У тексті Гізеля здебільшого більший засновок вводиться словами «quia», менший засновок – «sed», а висновок – «ergo».

Дуже часто автор курсу в аргументації не задовольняється просто одним силогізмом, він доводить кожен із засновків знову у спосіб силогізму, застосовуючи фрази: «**Probatur maior**», «**Probatur minor**». Щоб читач побачив, де ті засновки, які доводяться, їх позначено: Ⓜ, Ⓜ, ©. Тоді читач відносно легко зможе знайти відповідне місце.

Наприклад:

Шостий доказ: Ⓜ Віртуальне розрізнення – це єдність, що рівнозначна множинності; Ⓜ але не так розрізняються в людині тваринність і розумність; © отже, вони не розрізняються в ній віртуально. **Доведення меншого [засновку]:** Щоб тваринність і розумність, які є в людині, були віртуально розрізненими, то вони мусили б бути десь реально актуально розрізненими; однак це так не є, бо ніде, крім людини, не виявляється тваринність і розумність водночас, але і в людині вони не розрізняються актуально реально; отже, ніде вони не є актуально реально розрізненими.

Слова «*maior*», «*minor*» фігурують також і в спростуваннях. Автор (чи його опонент), спростовуючи думку противника, зазвичай заперечує (*negō, negatur*) або розділяє (*distinguo*) один із засновків у аргументації противника.

Із запереченням відносно просто: відкинувши на певних підставах один із засновків, висновок стає невалідним, тим самим ідея спростована. Набагато складніше і, водночас, цікавіше з розділенням. Автор (чи опонент) цитує частину одного із засновків у силогізмі противника і твердить з якої позиції він може з ним погодитись, а з якої – ні. Для позначення цитування у критичному тексті застосовано курсив, як це зазвичай робилося у друкованих курсах часів Гізеля.

Крім силогізму, у доведенні використовується модуси толленс і поненс. Тобто автор наводить імплікативне судження, а потім або доводить істинність антицедента, або хибність консеквента. У першому випадку буде позитивний висновок, а в другому – негативний. Імплікація – це судження типу «Дощ іде, отже вулиці мокрі». Вона складається з двох частин: антецедент – «дощ іде», і консеквент – «вулиці мокрі». Для істинності імплікації достатньо знати істинність «антецедента» (Якщо ми знаємо, що дощ іде, то ясно, що вулиці мусять бути мокрі). А для хибності достатньо знати про хибність консеквента (Якщо вулиці не мокрі, значить дощу не було). Цей логічний закон широко використовується в курсі Гізеля.

Наприклад:

Ⓜ[ant] Якби розрізнення в Богові було віртуальним, [cons] то наслідком було б те, що Божі атрибути віртуально розрізнялися б від Його сутності; Ⓜ але так стверджувати неприйнятно; © отже, і це не [є прийнятним].

Аби читач бачив, де антецеденти і консеквенти, про які згадується в курсі, їх позначено «[ant]», «[cons]».

За своєю суттю силізізм — це також імплікація, де два засновки — це антецедент, а висновок — консеквент. Тому, деколи для розбору силізізму Гізель використовує термінологію імплікації.

Наприклад:

Заперечуєш другу умову. [ant]Ⓜ Сутність є властивим (proptie) принципом ознаки (passio); Ⓜ однак властивість (proprietas) реально не розрізняється від сутності, якою породжується; [cons]© отже, те розрізнення, котре наявне між принципом і тим, що [цим] принципом породжене, не обов'язково мусить бути реальним.

Відповідь через розрізнення більшого засновку: «[Сутність] є принципом» завдяки дійсній і реальній дії — заперечую; «є принципом», оскільки [властивість] від неї походить не реально, а наче метафізично — погоджуюсь. **Приймаючи менший [засновок], у схожий спосіб розрізняю консеквент:** «[Те розрізнення,] котре наявне між принципом» фізичним і реальним, який породжує через справжню і реальну дію — заперечую; «[те розрізнення,] котре наявне між метафізичним принципом», який не творить істинно і реально — приймаю консеквент.

Деколи ми зустрічаємо кілька силізізмів, які злиті в один (в логіці це називається сорит):

[Syl1]Ⓜ Жодна властива ознака (passio) не поширюється поза свій властивий суб'єкт; Ⓜ але розрізнення є ознакою сушого; ©[Syl2]Ⓜ отже [розрізнення] не поширюється поза сушим; Ⓜ однак суще є лише двох видів, тобто реальне і розумове суще; © отже будь-яке розрізнення є або реальним, або розумовим.

Оскільки у наступному спростуванні цей сорит розкладається на два силізізми, їх позначено, щоб читач це міг побачити.

Введення позначок: Ⓜ, Ⓜ, ©, [ant], [cons], [Syl1], [Syl2], а також відступів для тверджень опонентів, наскільки мені відомо, до тепер не застосовувалося у видавничій практиці, проте думаю, що воно буде корисним для повнішого розуміння такого роду тексту.

С. 207-215 - Переклад твору І.Гізеля *Opus totius philosophiae* (Твір про всю філософію), логіка, трактат «*De distinctionibus* (Про розрізнення), розділи 3-7.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Гізель, Інокентій] Мир с Богом человеку. — К., 1669.
2. Жиленко І. В. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — К. : ВІПОЛ, — Спецвип. 2 : Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.
3. [Гізель, Інокентій] *Opus totius philosophiae*. — Інститут рукопису Національна Бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — Мел.м./п128.

Mykola Symchych PhD, junior research fellow at the Department of History of Ukrainian Philosophy, Skovoroda's Institute of Philosophy, The National Academy of Sciences of Ukraine.

Симчич Микола Васильович, кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник відділу історії філософії України Інституту філософії ім Г.С. Сковороди НАН України.
